

Gunilla Byrman

TEXTGENRER I ETT BROSCHYRMATERIAL 1886–1995

Inledning

Syftet med denna studie är att kartlägga genretillhörighet och förändringar i broschyrtexters utformning genom att observera deras språkdrag vid några givna tidpunkter från 1886 till 1995. Jag belyser frågan hur informationen förs fram textuellt: grafiskt och språkligt. Undersökningen är kvalitativ och försöker bestämma broschyrernas genretillhörighet och kopplingen till olika verksamheter och ideologier, vilket innebär att den övergripande kontexten är viktig.

Teoretisk utgångspunkt är kritisk diskursanalys, som gör följande tre antaganden: det finns ett ömsesidigt beroende mellan språk och samhälle, alla språkliga val har orsak och innebörd och texter ger ledtrådar till ideologiska och sociala förhållanden i samhället (Hellspong & Ledin 1997:257–264). Sålunda ses genre som en socialt förankrad textsort, vilket skapar en naturlig koppling mellan verksamheter och textslag (Hellspong & Ledin 1997:24–25).

I studien ingår nio preventivmedelsbroschyrer som har kommit ut i stora upplagor och förmodligen varit mycket spridda. Materialet har en heterogen karaktär både till form och innehåll med varierande omfång från 11 till 64 sidor. Sidantalet ger dock inte en entydig bild av textmassans storlek eftersom somliga broschyrer är rikt illustrerade med teckningar och foton, medan andra inte har några illustrationer alls.

Resultat

I tabellen nedan har jag tentativt kategoriserat broschyrerna i de olika textgenrer och ideologier som jag tyckt mig finna. Vid kategoriseringen har jag tagit hänsyn till innehåll, språk, stil, grafik, disposition och framställningsform. Väl är att märka att textprinciper inte enbart är relaterade till textutformningen. De förankrar också texter i olika situationer och gör texterna till redskap för gemensamt handlande och tänkande (Berge 1993). En text kan sägas både spegla och skapa en social struktur.

Tabell. Broschyrens textgenre och ideologi

Broschyr	Textgenre	Ideologi
<i>Försigtighetsmått i Äktenskapet</i> , 1886, Öhrwall	Vetenskaplig avhandling	Nymalthusianism (liberalism)
<i>Kärlek utan barn</i> , 1913, Bergegren	Politisk kampskrift	Socialism
<i>Ovållkomna barn. Ett ord till kvinnorna</i> , 1926, Ottar	Politisk kampskrift	Socialism
<i>Mellan fyra ögon</i> , 1931, Albán	Essä	Sexliberal
<i>Mellan fyra ögon. Samtal om preventiva medel</i> , 1938, Albán	Pedagogiskt samtal (kvinna och man)	Den enskildes hälsa och väl. Kritik av p-medelsmotståndarna
<i>Mellan fyra ögon. Samtal om preventiva medel</i> , 1956, Albán	Pedagogiskt samtal (kvinna, man och läkare)	Begränsning av barnafödandet för barnens och föräldrarnas bästa.
<i>Samspel. En bok för ungdom om, ...</i> 1969, RFSU	Lärobok för ungdomar	Jämlikhetsideologi för ungdomar
<i>En liten bok om preventivmedel</i> , 1979, Socialstyrelsen	Du-konsument, samhällsinformation	Förälderism: statens välvilja – den enskildes val
<i>Love power magazine</i> , 1995, RFSU, RFSL, Folkhälsan	Illustrerad tidskrift	Likvärdighet: hälsa och njutning för alla.

Försigtighetsmått i Äktenskapet

Den äldsta broschyren, *Försigtighetsmått i Äktenskapet. En framställning af de s.k. preventiva medlen af en läkare* (35 s.), är anonymt utgiven. Men det är känt att huvudtexten är författad av Hjalmar Öhrwall, professor i fysiologi och folkbildare och förordet av den radikale Knut Wicksell.

Texten är tydligt, tematiskt disponerad och diskursiv, dvs. den bygger successivt upp kunskap inom sig. Största delen av texten är en pedagogisk beskrivning av könsorganens anatomi och fysiologi. Men den har också berättande och instruerande partier, samt noter som innehåller bibliografiska uppgifter i sedvanlig akademisk stil. I dessa förekommer också uppgifter om var man kan köpa preventivmedel och kostnader för desamma.

Språket har många latinska termer. De svenska orden omnämns först och kursiveras om de är nyckelord: "Bland kvinnans könsdelar äro äggstockarne eller ovarierna de viktigaste" (s. 8). Påfallande retoriska drag i texten är de

epistemiska markörerna, där författarens inställning till stoffets sanningshalt framkommer. Eftersom expertisen inte var helt säker på eller ense om sakförhållanden inom preventionen är dessa markörer närvarande i texten igenom: "Huru säden inkommer i lifmodern, är man ännu icke fullt ense om" (s. 20), "Huru de inverka på ägget känner man ej närmare" (s. 18) [min kursivering]. Konkretion skapar författaren genom exakthet i ordvalet och tidstypiska jämförelser. Äggstockarna beskrivs som "tvenne kroppar af ungefär en bondbönas storlek" (s. 8), äggledarna som "ett elastiskt rör af ungefär en gåspennas vidd" (s. 9).

Den övergripande ideologin i texten är nymalthusianism, där det ansågs vara en patriotisk plikt att inte sätta för många barn till världen. Men även hustruns hälsotillstånd och makarnas ekonomi tas fram som argument för p-medel. Språket och de innehållsliga beskrivningarna ger antydningar om att texten riktar sig till de s.k. bildade klasserna.

Kärlek utan barn

Hinke Bergegrens *Kärlek utan barn* (48 s.) bygger på ett föredrag som han höll i Stockholm 1910. För det fick han två månaders fängelse. Han var skribent, socialistisk agitator och en föregångare inom den sociala sexupplysningsrörelsen, drev kampanj för preventivmedel och gjorde en pionjärsats för arbetarkvinnorna. Som en följd av Bergegrens föredrag och domen mot honom infördes i Sverige en lag – Lex Hinke – som förbjöd propaganda för p-medel; lagen upphävdes inte förrän 1938.

Att texten ursprungligen var ett föredrag präglar framställningen på olika sätt. Makrostrukturen är sådan att texten börjar med ett kort företal inlett med "Mina damer!" (s. 4), vilket indikerar att föredraget ursprungligen riktade sig till kvinnor. Texten är konkret och nära läsaren; den är argumenterande, agiterande med insprängda berättelser och beskrivningar för att övertyga mottagaren. Han ger argument för en tes som kan formuleras: Begränsa barnafödandet genom iakttagandet av försiktighetsmått. Barnamorden och fosterfördrivning måste upphöra.

Texten saknar med få undantag latinsk och medicinsk terminologi. I stället gör Hinke omskrivningar för att beskriva de olika medlen. Texten har en för samtiden enkel struktur. Den innehåller många stilmedel för att aktivera en lyssnare såsom tilltal, frågor, utrop, humor och ironi.

Idéinnehållet är preventivmedel i ett klasskampsperspektiv, men även i genusperspektiv. Bergegren solidariserar sig med kvinnor som råkat ut för

en oönskad graviditet eller ett oönskat barn, och därefter dödat sitt barn, eftersom männen och samhället i stort inte hjälper dessa kvinnor. Hinke manar fackligt organiserade arbeterskor att kämpa inom fackföreningen för att stämpla män som överger kvinnor som de gjort gravida. Att neka till att man är far till sitt barn är ett brott som jämföras med strejkbryteri.

Ovälskomna barn

Broschyren *Ovälskomna barn. Ett ord till kvinnorna* (64 s.) utkom 1926. Författaren – Ottar – Elise Ottesen-Jensen var norsk-svensk sexualpedagog. Tillsammans med radikala läkare startade hon RFSU 1933. Hon kämpade för sexualundervisning i skolorna, och på 1940-talet åkte hon omkring i Sverige och undervisade i sexualkunskap.

Makrostrukturen i texten ser på ytan tematisk ut, men den agiterar för slopande av preventivlagen, mer upplysning och förbättrade sociala förhållanden för dem som har det sämst – arbetarkvinnorna. Varje tema utvecklas således som en agitation för användandet av preventivmedel, och detta sätts hela tiden i samband med den organiserade socialistiska klasskampen kontra det etablerade samhällets ovilja att underlätta för medborgarna att skaffa sig så många barn de vill men inte fler.

Hon förespråkar pessar eftersom kvinnorna då själva har kontroll över preventionen. Av broschyrens 64 sidor är det bara 6,5 som behandlar preventivmetoder. Här är framställningen informerande, för- och nackdelar kontrasteras mot varandra. Det finns också utförligt instruerande partier. Liksom Hinke var Ottar agitator. Liksom *Kärlek utan barn* framtonar denna text som ett tal, med olika stilfigurer för att förstärka idéinnehållet. Frågor och utrop är frekventa. De grammatiska strukturerna är enkla med för tiden korta meningar. Ordvalet är emotivt och inte sällan elakt och ironiskt när hon angriper dem som hon ser som sina vedersakare: ”ty även i våra dagar göra prästerna i religionens och kyrkans namn kvinnorna till levande barnutklädningsmaskiner” (s. 5). En kvinna som ideligen måste föda barn eller inte kan skydda sig mot ovälskomna barn blir ”självfallet alldeles oduglig som barnafostrare, slö och likgiltig för allt omkring sig och utan klassintresse” (s. 13). Ottar ser upplysning om preventivmedel som ett löfte om en bättre tillvaro för arbetarklassen. Hon vill komma tillrätta med fosterfördrivning och barnamord, och skapa förutsättningar för att kvinnor faktiskt skall kunna sysselsätta sig med något annat än barn (s. 49). Texten har ett kvinnoperspektiv och ett uttalat klassperspektiv.

Mellan fyra ögon 1931, 1938 och 1956

Mellan fyra ögon av Eugen Albán utkom under tiden 1931–1958 tio gånger. Här analyseras första utgåvan från 1931 och utgåvan från 1956, men även texten från 1938, det år då preventivmedelslagen slopades.

Texten från 1931 är kort, endast 10,5 sidor. Författaren skriver att det finns många samhällsliga problem i samband med ”förnuftig barnalstring” men han deklarerar att han lagt befolkningsteorierna bakom sig och bara tänker gå igenom praktiska åtgärder. Efter inledningen följer textens enda underrubrik: *Det sexuella umgängets befruktningssvårare teknik*, därefter redovisas vilka metoder som människor har tillgripit och sedan följer hans information om befruktningssvårare teknik. Makrostrukturen i texten är tematisk genom att olika p-metoder går igenom och värderas. Textens språkliga framtoning är närmast akademisk med långa meningar och abstrakt ordval. Men texten har ett personligt anslag som liknar essäns. Författaren skriver med stor auktoritet och självmedvetenhet om sexuella ting och använder på sedvanligt akademiskt manér pronomenet *vi*: ”Vi äro övertygade om att många människor skola förnimma tacksamhet för det vi här velat upplysa om” (s. 10).

Broschyrens idéinnehåll är fördomsfritt, frigjort och verkar vända sig till gifta kvinnor och män i medelklassen. Han verkar lika mycket skriva för att upplysa om kärlekens nöjen, t.ex. genom att omtala olika spännande samlagsställningar, som att upplysa om befruktningssvårare medel.

Utgåvan från 1938 har en helt annan karaktär än den från 1931. Det gäller till stor del både innehåll och form. Broschyren har fått en underrubrik som indikerar en annan textform: ”Samtal om preventiva medel och åtgärder”. I förordet kritiserar författaren motståndarna till p-medel och talar om vår sunda folkstock som förbättrats genom sexualupplysning. Resten av texten är uppbyggd som en dialog mellan ett ungt gift par. Texten inleds på följande sätt:

Kvinnan: Käre, det är någonting, en riktig ”förstahandsfråga”, som jag tycker, att vi skall tala om idag, nämligen om vad som användes till att förebygga överförandet av smittosamma könssjukdomar och även till att förhindra uppkomsten av icke önskad avkomma. Jag menar de preventiva skyddsmedlen och metoderna.

Mannen: Det har du rätt i, det är verkligen en högst viktig fråga, i synnerhet när det gäller medel till förhindrandet av överföring av smittosamma könssjukdomar t.ex. den förfärliga syfilisen.

Kvinnan: Nu skall du lugna dig litet, för du behöver inte tro, att jag är alldeles okunnig i fråga om könssjukdomar. ... (s. 3–4)

Språket i replikerna är inte talspråkligt även om författaren ansträngt sig för att ge sken av att detta är en autentisk dialog mellan en man och en kvinna, där den ena turen ansluter till den andra. Dialogformen gör texten mindre informationstät än den från 1931. Det finns sedelärande berättelser och längre utredningar, där olika förhållanden utreds i samband med metoderna och instruerande inslag om hur preventivmedel skall användas.

Det är kvinnan och mannen som är experter i barnbegränsnings- och preventivfrågor. Men det är, som jag antydde, en orealistisk dialog, främst därför att det finns varureklam och långa utläggningar om människans fysiologi och om gummiframställning. Att tala om varmvulkaniseringsprocesser på detta utförliga sätt i ett vardagligt samtal om prevention och könssjukdomar ter sig inte helt naturligt. Dessutom skriver författaren långa meningar och har ibland svårt att frigöra sig från latinska termer. I texten talas det öppet om könssjukdomar och p-medel; det redogörs för olika tillgängliga preventivmedel för män och kvinnor, medlens för- och nackdelar värderas.

Denna upplaga visar att det finns ett samband mellan slopandet av Lex Hinke, och vad icke-subversiva preventivmedelsbroschyrer kunde upplysa om. Från 1938 informeras det öppet och ingående om olika preventivmetoder och görs öppet reklam för olika preventivpreparat. Ingetdera förekom i utgåvan från 1931.

Utgåvan från 1956 är reviderad. Det är inte längre Albán utan företaget Racial som har copyright. Huvudtexten börjar med ett samtal mellan en kvinna och en man (s. 5–10). Inledningen låter så här:

Kvinnan: Ja, du – nu är det färdigt igen – vår dotter är gravid! För fjärde gången. Bara därför att hon inte kan låta förmå sig att följa mina råd – att använda preventivmedel! Så nu får vi vara beredda att hjälpa till igen.

Kvinnan och mannen som samtalar är medelålders, och de talar om sin gravida dotter och hennes man. De får besök av sin vän, doktorn, som lämnar sina expertråd. Sakinnehållet är i princip detsamma som i 1938 års utgåva. Instruktionerna finns kvar och berättelserna. I denna text är det doktorn som övertagit expertrollen från kvinnan och mannen. Paret för samtalet framåt genom att ställa frågor till läkaren som ofta svarar i miniföreläsningens form.

En annan förändring är att en del repliker har försetts med scenanvisningar, såsom: *Mannen* (en aning ironisk) s. 26, *Kvinnan* (retfullt) s. 30, *Doktorn* (avbryter vänligt) s. 26. Språket i texten och tonen mellan

deltagarna i samtalet, oftast makarna, är en aning gycklande. I jämförelse med utgåvan från 1938 har språket ett mer affektivt tonläge med utrop, oavslutade meningar och känslomässiga reflektioner.

Samspel

Samspel (40 s.) är en broschyr för ungdomar om sexualliv och planerat föräldraskap som utkom 1969. Skriften är utarbetad inom RFSU. Syftet är att den skall användas i skolans sexualundervisning eller läsas på egen hand.

Makrostrukturen är tydligt utmärkt i layouten med fem överrubriker och ett antal underrubriker. Broschyren har sammantaget 19 bilder och teckningar, varav 9 är svartvita fotografiska bilder. Texten är tematiskt uppbyggd kring sexualitetens uttrycksformer, graviditetens uppkomst, preventivmedel och deras användning. Texten har informerande, förklarande inslag och indirekta instruktioner. Framställningen är hållen i tredje person och har ett opersonligt tonläge. Ordvalet är genomgående abstrakt, vilket är en följd av den abstraktionsnivå man valt: "Utöver sexualdriftens grundfunktioner (fortplantning och individuell behovstillfredsställelse) har sexualiteten fler kvaliteter och dimensioner" (s. 3).

Emellertid bidrar bilderna i broschyren till konkretion. De anatomiska planschererna är naturalistiskt stiliserade i pedagogiskt syfte. Broschyrens utsida pryds av en bröstbild av ett ungt par, som blickfång och som identifikation för unga människor som broschyren vänder sig till. På de andra svartvita fotografierna i inlagan finns samma par i olika situationer och miljöer. Bilderna ger ingen tydlig hänvisning till att paret har en sexuell relation; betydelsen skapas av kontexten och bygger på att läsaren kan göra nödvändiga inferenser. Texten är skriven i en tillåtande anda. Det som nämns i texten framstår som tillåtet och naturligt, exempelvis var pornografiläsning på modet 1969 och helt rumsren.

En liten bok om preventivmedel

Denna 44-sidiga broschyr, som utkom 1979, är utgiven av Socialstyrelsen som informerar för att främja folkhälsan. Texten vänder sig till den "som skall skaffa preventivmedel, för den som vill byta och för den som vill veta mer om preventivmedel" (förordet, opaginerat).

Layouten är tydlig med stor stil i såväl brödtext som rubriker. Broschyren innehåller 21 svartvita illustrationer, fotografiska bilder och teckningar; texten har i snitt en bild per sida. På omslaget finns en fotografisk närbild av ett ungt par som kramas och ser glada ut. Alla illustrationer har bildtexter, både foton och teckningar. Teckningarna är naturalistiskt utformade bilder över kvinnans och mannens anatomi med applicerade p-medel. Ofta är bildtexterna till teckningarna instruerande: "Så här sätts ett pessar in. Man pressar ihop gummiskålen och för in den i slidan, bakåt och uppåt, så långt in som möjligt" (s. 16). De fotografiska illustrationerna fungerar som textutsmyckning, medan de pedagogiska, stiliserade teckningarna är viktiga betydelsebärare i texten och förklarar sakförhållanden som skulle blivit otydliga i skrift.

Makrostrukturen är tematisk där olika teman har en beskrivande, förklarande och instruerande karaktär. Rubrikerna över de olika metoderna är jättelika. Syntaxen är påfallande enkel med korta meningar: "Många kondomer är behandlade med glidmedel. Det gör det lättare för penis att glida in om slidan är torr. Glidmedlet är inte spermiedödande" (s. 10). Även styckena är överlag korta. Avsnitten om de olika p-medlen är kortfattade, vilket ibland gör texten svår att förstå om man inte redan har förkunskaper. Ordvalet är också enkelt, och det förefaller som skribenten undvikit latinska termer. Framställningen strävar efter att vara sakligt informerande. Den vänder sig direkt till läsaren, redan i första rubriken "Den här boken är gjord för att du skall få veta det viktigaste om de preventivmedel som finns idag" (s. 4).

Socialstyrelsen står bakom texten och det ger den auktoritet, och den informerar och talar till oss på ett positivt men icke-diskursivt sätt. Broschyren förutsätter att läsaren har rätt goda kunskaper i ämnet. Beskrivningarna är teknifierade, och det råder en du-konsumentkaraktär över texten; broschyren informerar om alla dina valmöjligheter som staten har ordnat åt dig. Det finns ett brett utbud av varor och tjänster inom preventivmedelsrådgivningen, men det är ändå du själv som måste välja vilken metod du vill använda.

Love power magazine

Love power magazine (52 s.) gavs ut 1995 i samband med en kampanj mot smittspridning, framför allt av hiv. Bakom skriften står Folkhälsoinstitutet, RFSU och RFSL. Helhetsintrycket visar tydligt att den vänder sig till

ungdomar av båda könen med olika sexuell läggning och olika etnisk bakgrund. Tidskriften har engelska rubriker på 60 % av texterna men svenska brödtexter, stort bildmaterial oftast i färg, ungdomligt ordval och ungdomliga perspektiv. Broschyren är ett kollage av bilder och olika textsorter, såsom kåseri, reportage, populärvetenskaplig artikel och erotisk novell. Trots stora olikheter mellan texterna propagerar alla för kondomanvändning i preventivt syfte. Broschyren innehåller även en frågelek och kondomreklam från RFSU.

Alla texterna försöker på olika sätt att bygga upp ett förtroende hos läsaren. Det görs på olika sätt i texterna, t.ex. genom ett humoristiskt anslag och identifikation med berättarjaget eller genom sakligt neutral information.

I denna broschyr finns helsidesbilder i såväl svartvitt som färg. Helsidesbilder finns i två block på 6 sidor vardera. Blocken rubriceras "Use your sexual fantasy I & II". Bilderna visar unga, avklädda människor i intima situationer.

Sammanfattande avslutning

I preventivbroschyren 1886–1995 har det skett stora förändringar i form och innehåll. Förklaringen till förändringarna står att finna i lagstiftning och politiska beslut, tekniska och medicinska landvinningar, distributionskanaler, sändarens syfte med broschyren och mottagarens behov.

Resultaten visar hur broschyrformatet har ändrat textgenre, innehåll, ideologi och huvudmän för textproduktionen under 100 år. Om vi utgår från att genre kan knytas till en viss verksamhet så visar texterna genom sina olika genretillhörigheter att information om prevention har förekommit i olika verksamheter under de 100 åren, nämligen i klasskampen, skolan, vården, preventivmedelsrådgivningscentraler samt för privat läsning. Kopplingen mellan prevention, social välfärd och politisk ideologi visar sig tydligt i de tidigare broschyrerna från 1886–1926. I de senare texterna, 1931–1995, finns den inte lika tydligt på textytan. Fokus i texterna har successivt glidit över till den enskildes valfrihet, trygghet och njutning, men texterna har alltid i sig en politisk dimension även om den inte direkt framkommer i texten.

Den tilltagande informalisering av språket, intimisering av den offentliga samhällssfären och en kommersialisering av samhället under 1900-talet framkommer tydligt i preventivmedelsbroschyren. Politiska beslut som indirekt kan avläsas i broschyrerna är slopade av Lex Hinke 1938,

obligatorisk sexualundervisning i skolan från 1955, godkännande av p-piller 1964 och spiral 1966 samt abortlagen 1975.

Broschyerna har riktat sig till olika mottagargrupper. I början av perioden vänder de sig till vuxna, gifta och i slutet av perioden till unga (som inte debuterat sexuellt), hetero-, bi- och homosexuella – med olika etnisk härkomst. Preventionen kan vara riktad mot barnbegränsning eller smittskydd eller bådadera. I de undersökta broschyrerna har fokus legat på barnbegränsning, men på 1980-talet upptäcktes hiv som kan spridas via sexuell kontakt. Eftersom det inte finns bot och sjukdomen ofta är dödlig blev smittskyddsinformation viktigare än tidigare. Svensk smittskyddslag ändrades och samtidigt började man vända sig till personer med olika sexuell läggning i p-broschyren.

Bilder finns med redan 1886 men har i senare tiders broschyrer fått ett större utrymme. Utvecklingen inom bildanvändningen skulle lite förenklat kunna uttryckas så att den gått från svartvit anatomisk plansch på kvinnans könsorgan till erotisk nakenbild i färg där både man och kvinna finns med. På vägen däremellan har bilderna ökat i antal, och på dem som avbildar människor har de kommit varandra närmare och blivit alltmer avklädda. Fotografiska bilder har en utsmyckande funktion medan naturalistiska, anatomiska teckningar har en pedagogisk.

Broschyerna har ändrat textgenrer (se tabellen) och mottagargrupp flera gånger om. De tidigaste texterna vänder sig till vuxna, gifta, heterosexuella medan de senare främst vänder sig till tonåriga, ogifta, hetero-, homo- och bisexuella. Synen på sexualiteten går från tillämpandet av moralisk barnalstring 1886 till njutning och personlig frihet 1995.

Litteratur

- Berge, Kjell Lars. 1993. The Diachrony of Textual Norms. I: *Changing English*, 1, s. 217–228.
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per. 1997. *Vägar genom texten. Handbok i brukstexts-analys*. Lund: Studentlitteratur.

Material

- Albán, Eugen. 1931. *Mellan fyra ögon*. Stockholm: Bokförlaget Urania.
- Albán, Eugen. 1938. *Mellan fyra ögon. Samtal om preventiva medel och åtgärder*. Stockholm: Carl R. Larssons Förlag.
- Albán, Eugen. 1956. *Mellan fyra ögon. Samtal om preventiva medel och åtgärder*. Ny reviderad upplaga. Stockholm: Förlaget Racial.

- Bergegren, Hinke. 1913. *Kärlek utan barn*. Stockholm: Ungsocialistiska partiets förlag.
- En liten bok om preventivmedel. 1979. Socialstyrelsens nämnd för hälsouppllysning. Solna: LIC Förlag.
- Love power magazine. 1995. Utgiven av Folkhälsoinstitutet, RFSU, RFSL. Stockholm.
- Ottar, Ottesen-Jensen, Elise. 1926. *Ovållkomna barn. Ett ord till kvinnorna*. Andra upplagan. Stockholm: Bokförlaget Brand.
- Samspel. En bok för ungdom om sexualliv och planerat föräldraskap. 1969. Tredje reviderade upplagan. Utarbetad inom RFSU. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- [Öhrwall, Hjalmar, August.] 1886. *Försigtighetsmått i Äktenskapet. En framställning af de s.k. preventiva medlen af en läkare*. Stockholm: Kungsholms Bokhandel.